

A PARADEPLATZ „RÜHES KUTYÁI” – MAGYAR TÉRNYERÉS A „NÉMET”¹ TEMESVÁRON

Gurzó K. Enikő

Összefoglaló: A délmagyarországi városok közül a „német” többségű Temesvár szerez magának vezető szerepet a 19. század második felében. Ez az előretörés szorosan összefügg a település várfalainak lebontásával, az urbanizációs fejlesztéssel, amely megnyitotta a földrajzilag jól pozícionált alföldi várost a kereskedők, a szolgáltatók és a nagyipari befektetők előtt. Mindez a társadalmi életben is változásokat indított el. Bár a településnek gazdasági és katonai szempontból korábban is fontos stratégiai szerepe volt, a kiegyezés után megerősödött a nyitottságra hajló jellege, előnyös helyzetbe hozva a magyar lakosságot. A folyamat nem volt zökkenőmentes, nem is ment végbe gyorsan, bár lényegesen megkönnyítette és felgyorsította az osztrák adminisztráció fellazulása. Tanulmányomban a polgári kibontakozásnak azokat a színtereit, intézményeit és jelképeit veszem sorra, ahol ez bekövetkezett, ahol az öntudatra ébredő civil lakosság kiengedte a „gőzt”, szöbe hozva a Habsburg önkényuralom megtörsére rávilágító városi legendákat, és szemléltetve, mekkora jelentősége volt a határozott magyar fellépésnek.

Kulcsszavak: Osztrák–Magyar Monarchia, Temesvár, Bánság, nemzetiségi ellentétek, polgárosodás

Abstract:

Among the cities of southern Hungary, Timișoara, with its “German” majority, takes a leading role in the second half of the 19th century.

¹ Savoyai Jenő császári hadvezér 1716. október 18-án szabadította fel a várost a török uralom alól. Három nappal később Claude Florimund Mercy d’Argenteau tábornok azt javasolja VI. Károly német–római császárnak, osztrák főhercegnek, aki III. Károly néven magyar királyként is ismert, hogy a területet alakítsa át úgy közigazgatásilag, hogy az hasznára váljon az uralkodóháznak. 1717. június 21-én memorandumban kéri, ne engedjenek a magyar nemesség követeléseinek, ne csatolják a Bánságot Magyarországhoz, hanem közvetlenül a császári udvarnak rendeljék alá. Július 12-én egy közigazgatási tervezetet is eljuttat a bécsi udvarba a régió rendezésére vonatkozóan. Miután ezt elfogadják, létrejön a kincstári terület Temesvár központtal, ahová Bécs kihelyezett kormányt, kormányhatóságot és főhadparancsnokságot telepít, osztrák tisztviselőkkel, mágisztrátusokkal, közigazgatási szakemberekkel, hivatásos katonatisztekkel, katonasággal. Mivel az oszmánok kivonulása után ők népesítik be a várost, az általuk használt német nyelv miatt Temesvárt a továbbiakban kis Bécsnek, német városnak nevezték a köznyelvben. Az elnevezés mindmáig használatban van. Lásd: Munteanu, Ioan – Munteanu, Rodica (2002): *Timișoara – Monografie*. Editura Mirton, Timișoara. 66–75.

This advance is closely linked to the demolition of the town's ramparts and the urban development that opened up the geographically well-positioned lowland town to merchants, service providers and large industrial investors. This also triggered changes in social life. Although the settlement had previously played an important strategic role from an economic and military point of view, its openness was strengthened after the Compromise, to the advantage of the Hungarian population. The process was not smooth or quick, although it was considerably facilitated and accelerated by the loosening of the Austrian administration. In my study, I will focus on the scenes, institutions and symbols of civic unfolding where this happened, where the awakening civilian population let off steam, referring to urban legends that shed light on the breaking of Habsburg autocracy and illustrating the importance of decisive Hungarian action.

Keywords: Austro-Hungarian monarchy, Temeswar, Banat of Temes, ethnic conflicts, embourgeoisement

Bevezető

Temesvárt a negyvenharmadik születésnapját ünneplő Savoyai Jenő herceg szabadította fel a török uralom alól 1716. október 18-án.² A település és a temesi tartomány kormányzására Claude Florimund Mercy d'Argenteau tábornokot szemelte ki, akinek utasításba adta, hogy a városba csak római katolikus vallású németeket fogadjon be.³ Ezzel az oszmánok helyére érkező osztrákok bizonyos tekintetben károsabbak lettek a régióközpont magyarságára nézve, mint a korábbi országfoglalók. Bár Florimund tábornok nem szeghette meg Jenő herceg direktíváját, kiváló szervezőtehetségét bebizonyította azzal, hogy Temesvárt újjáépítette, a gazdasági életet fellendítette.

Tanulmányomban arra hozok példákat a közéletből, miként alakult a társadalmi élet az osztrákok által megszállt városban, és hogyan, milyen eszközökkel változtatott ezen a 19. század második felében a magyar lakosság, nemegyszer nyílt konfrontációt is vállalva az osztrák hatósággal. A legnagyobb küzdelem a városközpontban emelt osztrák emlékmű körül bontakozott ki, amely pont emiatt az idegen elnyomás jelképévé vált.

² Uo. 66–75.

³ Szentkláray Jenő (1909): Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. *Akadémiai Értesítő*, 20. kötet, 229–240. füzet. 13–16.; Geml József (1916): Mackensen Temesvárrott. *Történelmi és Régészeti Értesítő – A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, Új évfolyam, XXXII. évf., 1–2. sz. 41–43.

Magyar bástyák a modern nagyvárosban

A máig használt „magyaros” belváros elnevezést Temesvár lakossága az 1870-es években fogadta el, ezt megelőzően a „németes” vár jelölte a település magját.⁴ Az új elnevezés azt követően jött divatba, hogy megkezdtek az osztrák erőd régi falainak bontását, eltávolítását, így már nem szűk és alacsony kapunyílásokon kellett be- és kijárniuk a lakosoknak, ha át akartak jutni egyik városrészből a másikba.⁵ A bilincseitől megszabadított településmagban alakult ki a katonai adminisztrációt felváltó polgári élet megnyilatkozásának színtere. Aki meg szeretett volna ismerkedni a helyiek szokásaival, jellemével, az elsősorban itt tehetette meg.⁶

A térrendezésnek köszönhetően a „látási” viszonyok is megváltoztak, egyfajta korabeli turisztikai attrakció született. A módosult urbanisztikai keretek között a józsefvárosi vasúti pályaudvartól jövet, egy hosszú és rendezett fasor után azonnal megmutatta lenyűgöző formáit a régió kultúrkedvelőit mozgósító, számukra színvonalas kikapcsolódást kínáló Ferenc József városi színház.⁷ A tetszetős főhomlokzatú épületet a híres bécsi építészpáros, Fellner és Helmer tervei alapján emelték az 1869–1870-es években, félig-meddig neoreneszánsz stílusban, díszes nézőtérrrel, kényelmes berendezéssel, nagyvárosias modorban.⁸ A teátrum egy részvénytársaság tulajdonát képezte, majd az osztrák földhitelintézet vette át a fenntartását.⁹ Miután a belső terei egy hatalmas tűzvész következtében 1880-ban csúnyán kiegtek, a színházépület oldalszárnyában működő Vigadóval¹⁰ és a hozzácsatolt szállodával együtt az intézmény a város tulajdonába ment át.¹¹ Ekkor nevezték el Ferenc Józsefről, a szál-

⁴ A régi elnevezés a román nyelvben máig megmaradt (Cetate).

⁵ Berkeszi István (1900): *Temesvár szabad királyi város kis monographiája*. Temesvár-kerületi Tanári Kör, Temesvár. 38–39. Máig vita tárgya, megalapozott volt-e a bontás.

⁶ Bleyer György (kézirat): *Timișoara. Monografie urbanistică și arhitecturală*. Fondul Arhitect Gh. Bleyer, Muzeul Național al Banatului, Timișoara. 89.

⁷ Felépítése már nagyon szükségzerű volt: „Évtizedeken keresztül egy szatócsok és zsi-bárusoktól lakott piszkos utczában volt Temesvár városának színháza, már oly rozzant, szűk és ódon, hogy nem tartották érdemesnek kitatarozni és a közönség műgényeinek megfelelőleg restaurálni. Benne a német szó uralkodott.” Sz. n.: *A temesvári Ferencz József színház. Vasárnapi Újság*, 1875. október 10. 646.

⁸ Bleyer György: i. m. 111.

⁹ Sz. n.: *A Ferencz József Színház Temesvárott* (1896). In: Piványi Ernő – Timár Szaniszló (szerk.): *Az ezeréves Magyarország és a milléniumi kiállítás*. Laurenci Gyula, Budapest. 170.

¹⁰ Az egykori Vigadó helyiségeiben működik napjainkban a magyar és a német színház, míg a főtérre néző főépületben, a nagyteremben a román színház és az opera társulata.

¹¹ *A Ferencz József Színház Temesvárott* (1896). 170.

lodát pedig Rezső koronahercegről¹² Trónörökösnek, azaz Kronprinzennek.¹³

Az országos sajtó ilyenek látta a temesváriak új kultúrpalotáját: „A színház belseje jó benyomást tesz úgy a nézőre, mint a színészre. Három sorban díszes páholyok veszik körül a nézőtér, melyeknek külső falai fehérek és aranyozottak, belső faluk pedig veresszínű kárpittal van ellátva és aranyozott gyöngyléczecskékkel díszítve. A vendégpáholy damaszt-szövettel van kirakva és veres selyemfüggönyökkel ellátva. Az első emeleti páholyokból félkör alakban erkély nyúlik ki. A páholsorok és az erkély párkányzata dúsán vannak megaranyozva. [...] A zenekar jóval alacsonyabb a földszinti nézőtérnél, mi igen gyakorlatinak bizonyult, miután így a zenészek alig láthatók és a zene hangjai nem oly élesek a színpadhoz közel ülőknek. A színház nézőtere, mely mintegy 1200 embert fogad magába, ügyesen van felosztva: az ülésorok mindenütt fokozatosan emelkednek, úgy hogy minden helyről egyenlően jól láthatni a színpadot.

Az oldalfalak egyszerű pompeji stylben vannak festve. A tetőzet négy medaillonnal díszített, melyekben pompás freskóképek láthatók. E freskók az ábrázoló művészet négy válfaját tüntetik fel sikerült allegóriákban. A színpad szélessége és mélységével, valamint magas zsinórpadlásával megfelel bármely nagyváros színpadának.”¹⁴

Nemcsak a teátrum megtervezése került biztos kezekbe, hanem az elkészült páholsorok is, kisebb-nagyobb előnyökhöz juttatva a bérlőket. Ezek ugyanis törzspáholyoknak számítottak, amelyekért a színidirektor fikszumot, vagyis egy előre megállapított fix összeget kapott. Ez az az jár, hogy a tulajdonosok akár egyetlen estére is eladhatták a bérleti jogukat, nem kis adózatlan bevételre téve szert.¹⁵ Bár a város bizonyos páholyokat megváltott, megvásárolt, a problémát nem tudta teljesen kiküszöbölni, a székek adásvételét a bérlők úgy alakították, hogy az az előnyükre váljék, vagy amennyit megengedett nekik az üzleti érzékük.

A Ferencz József Színház műszaki felszereltsége tekintetében is modernnek számított. Kiemelte a többi hasonló intézmény közül, hogy elektromos árammal, világítással látták el.¹⁶ Ebben szerepet játszott, hogy Temesvár volt az első olyan európai város, amelynek villanylámpák világították meg az utcáit.¹⁷ Ezt használta ki, ebben látta meg a lehetőséget a település és a teátrum vezetősége. Bár a technikai bravúr akko-

¹² Az osztrák–magyar trónörökös Habsburg–Lotaringiai Rudolf (1858–1889) főhercegről van szó.

¹³ A Ferencz József Színház Temesvárott (1896). 170.

¹⁴ A temesvári Ferencz József színház (1875). 646.

¹⁵ Sz. n.: Temesvár. *Pesti Napló*, 1893. június 11. 19.

¹⁶ Uo. 19.

¹⁷ Bleyer György: i. m. 134–136.

riban még csak gyerekcipőben járt, számos hibája volt, a korábbi állapothoz képest jelentős urbanizációs fejlesztést, előrelépést jelentett, és ráirányította a figyelmet a gyors ütemben korszerűsödő délmagyar településre, ahol az ipari újítások a szunnyadozó kulturális, közművelődési életet is fellendítették, felpezsdítették. A képlet egyszerű: a többletbevétekből a kultúrára, a minőségi szórakozásra is több pénz jutott.

A sétaterre néző színház nem egyedül használta az épületegyüttest. Osztozott rajta az egyik oldalszárnyban működő Trónörökös fogadóval és a Vigadóval. A szálló maga is a városé volt, és mivel kényelmesen, modernül volt berendezve, nagy volt iránta az érdeklődés, felkapott, közkedvelt helynek számított.¹⁸ Sőt az is megesett, hogy a még mindig német ajkúnak és szellemiségűnek tekintett Temesváron a pincérek is megszólaltak magyarul, ami jól érzékelhető előrelépést jelentett a korábbi állapothoz képest, főként ha azt nézzük, hogy nemcsak az alkalmazottak többsége, de a bérlő is „német” nemzetiségű volt.¹⁹ A magyarul beszélő pincérek feltűnése azt is jelzi, hogy 1. megsokasodott a városban a magyar ajkú lakosság; 2. egyre több magyar ember engedhette meg magának, hogy igénybe vegye a vendéglátóipari egységek kínálatát, ami az előző évtizedekben nem volt jellemző.

A továbbiakban azt vizsgálom, melyik intézmény, közösségi tér járult hozzá a temesvári magyarság megerősödéséhez, és milyen konfliktusokat hordozott ez magában.

A magyarosodás karmestere: Krecsányi Ignác

A társadalmi érintkezés középpontját októbertől január végéig a magyar színtársulat jelentette Temesváron. A színművészet itt nem csupán a szórakozást szolgálta, hanem a magyarosításnak is fontos eszköze lett. A 19. század második felében, a hatvanas évektől a kilencvenes évekig a település óriási összegeket áldozott arra, hogy a magyar társulatot és a magyar előadásokat állandósítsa. Volt, hogy a nyolc-tíz ezer forintot is elérte évente az az összeg, amelyet a színművészet pártolására megszavaztak.²⁰ Az ügynek Ormós Zsigmond főispán is kiemelkedő támogatója volt, nem egy esetben kezdeményezője a fejlesztéseknek.²¹

A közművelődési-művelődésszervezői munkába a nők is bekapcsolódtak.²² A legelőkelőbb asszonyok házról házra jártak, és a hazafiságra ap-

¹⁸ AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fondul familiar Ormós (fO), d18. 27.

¹⁹ Uo. 27.

²⁰ Liebhard, Franz (1976): *Banater Mosaik. Beiträge zur Kulturgeschichte*. Kriterion, București. 186.

²¹ AT. C. n., 1888, fond Primăria Municipiului Timișoara (fT), dosar (d) 3. 67–70, 80–83.

²² Sz. n.: Színgyámoltás. *Délmagyarországi Közöny*, 1887. augusztus 3. 5.

elláltak, előszedve a rábeszélésnek szinte minden argumentumát, csak hogy előfizetőket gyűjtsenek egy-egy páholyra vagy támlásszékre. Rámenősségüket siker koronázta, különösen azután, hogy Krecsányi Ignác személyében megbízható igazgatója lett a múzsák temesvári templomának.²³ A vármegye emberei közül még a kisebb fizetésű hivatalnokok is összeálltak, hogy ketten-hárman együtt béreljenek ki páholyt vagy ülőhelyet, amelyet felváltva használnak. A nyakas, zárkózott német lakosság is megmozdult, sietett megvásárolni a magyar bérletet.²⁴ Amikor pedig egy-egy kedvelt színésznőnek vagy színésznek volt fellépése, valószínűleg versengés támadt azt illetően, melyik társadalmi csoport bizonyítsa be nagyobb érdeklődését a magyar színház iránt.²⁵

Temesvár német polgársága miatt természetes, hogy a színház is német maradt sokáig, de már a 19. század első évtizedeiben magyar színházak is megfordultak Temesváron.²⁶ Leginkább a megyei tisztújítások alkalmával utaztak ide, amikor nagyszámú nemesség gyűlt össze a városban. Hogy a temesvári közönség is élvezhesse az előadásokat, leginkább énekes darabokat és operákat adtak elő.

A legelső nyoma annak, hogy magyar színház lépett fel a városban, 1828-ból maradt fent.²⁷ Az erdélyi társulat Kolozsvárról jött, útközben itt is megállt, hogy néhány darabot bemutasson a teátrumban. Szeptember 25-én játszottak először, amikor Ruzitska György *IV. Béla futása* című daljátékát adták elő.²⁸ Különösen a Bartha János nevű fellépőt tapsolta, éljenezte a publikum: alakja, férfias, érces hangja a közönségnek igencsak megtetszett.²⁹

A magyar társulat azonban minden darabjával sikert aratott. Az egykori *Banater Zeitschrift* szerkesztője, Klapka József³⁰ 1828-ban azt írta, különösen két dolog az, amely előnyösen különbözteti meg a magyar

²³ E. J.: A jubiláns Krecsányi Ignác. *Színházi Élet*, 1923. június 24–30., XII. évf., 26. sz. 13.

²⁴ Liebhard, Franz: i. m. 195.

²⁵ Sz. n.: Temesvár. *Pesti Napló*, 1893. június 11. 19.

²⁶ Neumann, Victor (2000): Cultura din Banat la începutul evului modern. *Studii de istorie a Banatului*, XXI–XXII. 113–115.

²⁷ Berkes Erzsébet (1984): Színház a Bega-parton. *Színház*, XVII. évf., 7. sz. 42.

²⁸ Sz. n. (1992): Szórványmagarságunk színháza. *Művelődés*, XLI. évf., 11. sz. 21.

²⁹ Temesvári színház (1931). In: Schöpflin Aladár (szerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*, 4. Thália–Kultúra, Budapest. 347.

³⁰ Joseph Klapkáról, Klapka György édesapjáról van szó, aki miután 1843-ban magyar nemességet kapott, egyre sűrűbben használta a Klapka József nevet. A forradalom idején egyik fia a császáriak oldalán harcolt, míg Klapka György a magyar szabadságharc hadügyminisztereként, illetve vitéz tábornokaként szerzett mulhatatlan érdemeket. Szekernyés János (1981): Temesvár kultúraépítő polgármestere. *Korunk*, XL. évf., 7–8. sz. 621. Klapka Györgyöt illetően lásd: Hermann Róbert – Szamadó Emese (2020): *Klapka György, Komárom hőse*. Klapka György Múzeum, Komárom.

szintársulatot a Temesváron működő némettől.³¹ Először is az a körülmény, hogy a magyar társulatnak minden tagja kitűnően tudja a szerepét, még a legkisebbeket is jól betanulták és jól alakították, nem szorultak sűgőra, míg a németeknél a sűgő olyan hangos szerepet játszik, hogy az előadást is zavarja. Klapka szerint példát vehetnének a magyar színészekről a németek, akik magukat önhittségből magyar kollégáiknál magasabb műveltségi fokon állónak tekintették. Megtanulhatnak tőlük, melyek a színművészet gyakorlásának legfontosabb követelményei: szorgalom a memorizálásban és a szerep jellegének alakításában. Ha ezt megtennék, sokkal elégedettebben hagyhatnák el Temesvárt, mint a korábbi társulatok.³²

Mindezt figyelembe véve óriási érdem, hogy az agilis és tehetséges Krecsányi Ignác színidirektor mindössze hat év alatt erősítette meg a temesvári magyar teátrumot és a magyar színjátszást olyannyira, hogy a csodájára jártak más városokból. Arra is törekedett, hogy egyesítse és egységesítse Temesvár, Pozsony és Buda színészetét. A *Pesti Napló* így írt erről:

„Három pont van Magyarországon, a hol a magyar színészet eddig rendesen elvérzett, ha síkra szállt a német elem ellen. Ez a három pont Buda (Krisztinavárosi Színkör), Temesvár és Pozsony. Különös és vakmerő gondolat már most, ha egy színigazgató ezt a három pontot egyesíti s abban reménykedik, hogy három nehézséget könnyebben le fog győzni, mint egyet. De Krecsányi az az ember, a ki erre képes. Van benne ambíció, lelkiismeretesség és lelemény. Fortuna audaces juvat: kísérje hát őt is szerencse útjain!”³³

A jókívánság beteljesedett, a szerencse megsegítette a kultúra bátor lovagját. A korabeli sajtó szerint a Krisztinavárosi Színkört egészen, Pozsonyt félig, Temesvár közönségét több mint háromnegyed részben nyerte meg a magyar színészetnek.³⁴ Krecsányi megjelenése után a német színháznak hatalmas erőfeszítéseket kellett tennie ahhoz, hogy Temesváron fenntarthassa magát. Még operaelőadást is be kellett mutatnia, és beszerveznie a katonaságot publikumnak, hogy megteljen a terem, és ha veszteséggel is, de végigvigyék a szezon.³⁵ Nagy visszaesésnek számított ez, hiszen korábban Temesvár a magyarországi német színészet aranybányájának számított.³⁶

³¹ Enyedi Sándor (1982): A kolozsvári kőszínház első korszaka és az erdélyi vándorszínészet, 1821–1849. *Színháztudományi Szemle*, 9. sz. 28.

³² Berkeszi István (1898): Temesvár színésze a XVIII. században. *Történelmi és Régészeti Értesítő – A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, Új évfolyam, XIV. évf., 1–2. sz. 29.

³³ Sz. n.: Temesvár. *Pesti Napló*, 1893. június 11. 19.

³⁴ Sz. n.: Magyar opera Temesvárott. *Pesti Napló*, 1897. december 11. 9.

³⁵ Uo. 9.

³⁶ Geml József (2010): *Alt-Temeswar: im Letzten Halbjahrhundert, 1870–1920*. Banat

A magyar előadásoknak sajátos jelleget adott az a körülmény, hogy a bérlettulajdonosok csoportosan jártak a színházba. Bizonyos esteiken a jó ismerősök, barátok itt adtak egymásnak találkát, amit olyan pimaszul műveltek, hogy még előadás közben is képesek voltak az emeleti páholyokból lemenni a földszintre, és fordítva, miután a legharsányabb társalgásba kezdtek.³⁷ Nem mintha ez túlságosan hasznára vált volna a produkciónak, de a jó cél kedvéért és érdekében elnézték a publikum szabadosságát. A korabeli felfogás szerint nem lehetett elvárni, hogy az a fizetővendég, aki már huszadszor nézi végig *Az arany embert* vagy *A cigánybárót*, egész figyelmével az előadás felé forduljon. Megtörtént, hogy *Az ember tragédiáját* egyetlen szezonban tizenötöszer adták elő telt ház előtt, és már eseményszámba ment, amikor az Évát alakító művész új jelmezben lépett fel.³⁸ Az ilyen esetekben megbocsáthatónak tartották, hogy a klasszikusokkal túlságosan jól tartott publikum ideig-óráig más területen keress és talál magának elfoglaltságot.

A közösségépítés színterei: orfeumok, vendéglők, kocsmák

Előadás után a csoportok a színházzal egy fedél alatt működő Trónörökös fogadó éttermeibe vonultak, ahol vagy magyar cigánymuzsika, vagy katonazene mellett múltatták az időt éjfélig.³⁹ Ahány asztal, annyi társadalmi csoport gyűlt itt össze, írja Ormós Zsigmond visszaemlékezésében.⁴⁰ A terem egyik részében a dzsentrik, másikában a „Spiessbürge-
rek” (nyárspolgárok), és mindenkitől elkülönülten a románok. Bár szűk volt a mezsgye, amely elválasztotta őket egymástól, mégsem lehetett egykönnyen átlépni.

Temesváron a törökök kiűzése után letelepedett nagyszámú osztrák katonatiszt, katona és köztisztviselő, középosztálybeli külföldi polgár életviszonya hozta magával, hogy a vendéglői élet igen korán kialakult. Egymás után nyíltak a csapszékek, bormérések, kiskocsmák. Már az 1720-as években működött a Vörös Ökör étterem a későbbi Lonovits utcában, ahol még Ormós idejében is fogadtak vendégeket.⁴¹ Régiségét nézve felzárkózhatott mellé az Arany Csikó (Gold Rössl), amelyet 1744-

Verlag, Timișoara. 378.

³⁷ AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fondul familiar Ormós (fO), d18. 37.

³⁸ Sz. n.: Temesvár városa és a magyar színügy. *Pesti Hírlap*, 1889. augusztus 12. 8.; Sz. n.: A színház tragédiája. *Temesvári Hírlap*, 1883. december 10. 5.

³⁹ AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fO, d18. 42.

⁴⁰ Uo. 42.

⁴¹ Sz. n.: Már kétszáz év előtt hatóságilag állapították meg a temesvári szállodák és vendéglők árjegyzékét. *Déli Hírlap*, 1939. október 13. 8.; Szabolcsi Miklós: Beszélgetés Franyó Zoltánnal. *Valóság*, 1974. augusztus 1. 39.

ben Supper György városi tanácsos nyitott meg a belvárosban, és még a 20. század elején is virágzott.⁴²

Mind közül a legnevezetesebb étterem és szálló a Trombitás volt (már a 18. században is). A vendéglátóhely 1890 után a Hungária nevet vette fel, és kapott egy második emeletet, így folytatta tevékenységét szintén a Lonovits utcában, nem messze Ormós múzeumától és munkahelyétől, a vármegyeházától.⁴³ Arra vonatkozóan, hogy mikor nyitotta meg kapuit, nem maradtak fent adatok, de az biztos, hogy már 1752 előtt is azon a helyen működött, ahol a későbbiekben. 1752-ben az Eck- und Einkehr-Wirtshaus zum Trompeter nevet viselte, és Seltmann Antal János városi ügyész volt a tulajdonosa, aki idővel kibővítette egy házhellyel, amit Lechner János szíjgyártótól vásárolt meg.⁴⁴

Ebben a hotelben szálltak meg Temesvár legkiválóbb vendégei, többek között I. Ferenc császár 1807. május 12–14-én.⁴⁵ Amikor 1890-ben megnagyobbították, a nevét is megváltoztatták. Ormós is lakott az épületben, majd gyakran látogatta ismerőseivel, amikor például a társulati ügyek megvitatását közös ebéddel vagy vacsorával zárták.⁴⁶ A vendégfogadó 18. századi kovácsolt vas cégtáblája talán pont ennek a „kapcsolatnak” köszönhetően került be az Ormós által alapított Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumba.⁴⁷

Létezett egy Városi vendéglő is (Stadtwirtshaus), valószínűleg a Városháza helyiségében, amely 1796-ban, amikor a szerb magisztrátus székházát – a későbbi reáliskola székhelyét – színházépületté változtatták, beköltözött az ingatlanba.⁴⁸ Ez volt az elődje a Rudolf trónörökös szállónak és vendéglőnek, ahová Ormós szintén be-bejárogatott, hiszen ez is csak néhány percnyi sétára volt a főispáni hivataltól és a múzeumtól.⁴⁹

A kisebb fogadók és korcsmák annyira megszorodtak, hogy a bán-sági kormány már 1743-ban indítatva érezte magát arra, hogy kiküldjön egy bizottságot a vendéglátóhelyiségek számának gyérítése tárgyában.⁵⁰ Gondot jelentett az is, hogy a kocsmárosok nem mindig kifogástalan

⁴² Sz. n.: Városi urak mint vendéglőtulajdonosok. *Déli Hírlap*, 1939. október 13. 8.

⁴³ Berkeszi István: i. m. 99.

⁴⁴ Sz. n.: Temesvár legrégebb vendéglői. *Budapesti Hírlap*, 1910. július 2. 24.

⁴⁵ AT. Temes vármegye jegyzőkönyve, 1807, Fondul Prefectura Județului Timiș–Torontal (1778–1900), d11. 391.

⁴⁶ Sz. n.: Távirati tudósítások. *Budapesti Hírlap*, 1883. december 20. 349.; AT. Programtervezet, 1875, Fondul Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara (1873–1918), d2. f. n.

⁴⁷ Sz. n. (2009): Temesvár legrégebb vendéglői. *Történelmi és Régészeti Értesítő – A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, Új évfolyam, XXV. évf., 3–4. sz. 155.

⁴⁸ Sz. n.: Városi vendéglő Temesvárott. *Déli Hírlap*, 1939. október 13. 8.

⁴⁹ AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fO, d18. 36.

⁵⁰ Feneșan, Costin (1997): *Administrație și fiscalitate în Banatul Imperial, 1716–1776*. Editura de Vest, Timișoara. 118.

ételeket, italokat szolgáltak fel, kiváltképp a borokat és a söröket hamisították, vizezték, így azt is szabályozni kellett, hogy az alkoholos italokat csak tisztán mérjék.⁵¹

Bár az évek teltevel sokat javult a helyzet, az alapvető problémák vissza-visszatértek. Egyszer Ormósnak is hasgörcsei támadtak egy vendéglői étkezés után, ami miatt áristomra kényszerült.⁵² Ekkor elhatározta, hogy soha többé nem ad pincérnek borraivalót.⁵³

A vendéglőlökből, korcsmákból az éjszakai zene, mulatozás sem hiányzott. A helyhatóság eleinte nem emelt kifogást a hangoskodás ellen, sőt 1751-ben arra kérte a temesvári szerb magisztrátust, ne szedjen zenedíjat a vendéglősöktől.⁵⁴ A magisztrátus viszont ahhoz kért útmutatást a kormányzóságtól, miként járjon el Moriz Schwarzbach térparancsnoksági őrnagy ellen, aki a gyárvárosi kocsmárosok mindenikétől két forint zenedíjat követel. Végleges megoldás 1753. július 9-én született. Ezt követően a muzsikaszót biztosító bel- és külvárosi vendéglősöktől havonta egy birodalmi tallért kellett beszedni a szegényalap javára.⁵⁵

Ez a későbbiekben sem változott, holott miután Temesvár is szabad királyi városi rangot kapott, komoly intézkedéseket foganatosítottak annak érdekében, hogy a mulatozást, a kártyázást és a különféle kihágásokat korlátozzák, visszaszorítsák. Nem sok sikerrel, mivel szórakozni továbbra is akart a lakosság. Ormós is beszámol arról, hogy az egyik cigányprímás egyszer annyira belecincogott a fülébe, hogy napokig szinte semmit sem hallott, ezért a világ tompaságát alig viselte, az alvás is nehezere esett.⁵⁶ Máskor arról tesz említést, hogy ő maga kért hegedűst az asztalához, hogy magányán ezzel enyhítsen, de mivel a muzsikus nem tudott a fülnek is kellemes zenéket előadni, nem tartott rá igényt.⁵⁷

Az érdekesség kedvéért hadd idézek fel még egy kultúrtörténeti kuriózumot,⁵⁸ amit Pontelly István⁵⁹ a Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulat főtitkáraként a szervezet 1882. január 25-i rendes választmányi ülésén ismertetett:

⁵¹ Uo. 118–119.

⁵² AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fO, d18. 46.

⁵³ Uo. 46–47.

⁵⁴ Feneşan, Costin: i. m. 119–120.

⁵⁵ Uo. 120.

⁵⁶ AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fO, d18. 43.

⁵⁷ Uo. 52.

⁵⁸ A délmagyarországi múzeum utódintézményében, a Temes megyei közgyűjteményben ma már nem tudnak Bem parókájáról. Elveszhetett a történelem viharáiban.

⁵⁹ Pontelly István (Esztergom, 1840 – Szabadfalu, 1898) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, majd szabadfalui (Freidorf, korábban önálló község, ma Temesvár egyik külvárosa) plébános, titkára a Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulatnak, 1880–97-ig szerkesztője, munkatársa a társulat értesítőjének. Pontelly Károly István: <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pontelly.html> (letöltés dátuma: 2022. 05. 25.).

„Ez a paróka, mely most már a délmagyarországi múzeum tulajdona, volt Bem apó tulajdonképi életmentője, mert ez tette őt fölismerhetlenné és csakis e paróka által volt lehetséges oly sokáig időznie abban a külvárosi vendéglőben a nélkül, hogy fölismerték volna. Ennek a parókának pedig sajtószerű története van. Midőn Bem, miután Bécsben már minden elveszett, Messenhauser⁶⁰ lakásáról jövet, búvóhelyet keresve elhaladt az Aula mellett, innen két ismerősét kéreté le. Ezek, akik a tábornokot régóta biztosságban hitték, esdekelve kérték őt, gondolna most menekülésére és figyelmeztették egyszersmind, hogy vannak, kik leselkednek az ő szabadsága, vagy talán élete után is. Bem tábornok mosolyogva bólintott fejével és azt kérdezé a két fiatal embertől, nem volna-e kedvük tovább harcolni daczára annak, hogy a város az »ellenséggel« már megkezdte az alkudozásokat. A két fiatalember sokkal fontosabbnak találta a kérdést, hogysen azonnal válaszolhattak volna. Egyikük tehát fölsietett az Aulába, hogy ott a gyűlés elé terjessze a kérdést. A másik fiatal ember pedig az ellenségtől már megszállott külvárosba sietett egy parókát szerzendő, mely a tábornokot fölismerhetlenné tegye. Mielőtt azonban a fiatal ember a parókéval megérkezhetett volna, az egész gyűlés kirohant az Aulából, hogy még egyszer láthassa a dicső tábornokot. Megcsókolták a kezét és mint a gyermekek atyjukat, úgy kérték az öreg urat, ne kísértse meg a lehetetlent, hanem iparkodjék az ő drága életét minél hamarabb biztosságba helyezni. Időközben megérkezett a paróka is. Ünnepelesen tették föl arra az ősz fejre. És ez a paróka mindaddig fődte a drága főt, míg Bem az izlamra⁶¹ áttérve, föl nem cserélte azt azzal a fezzel, a melyet hadsegéde a parókéval együtt a délmagyarországi múzeumnak ajándékozott. Az a két fiatal ember, akiknek egyike a parókát hozta, még máig is él Bécsben és szerepel a nyilvánosságban. Bem tábornok az ő diszkrét modorában sohasem említette neveiket, és ők ma harminczkét esztendővel az események után sem akarják, hogy neveik e parókatörténettel összeköttetésben nyilvánosságra kerüljenek. Hát bizony ők csak bécsiek, akár milyen vitézek lehettek 1848-ban.”⁶²

A választmányi ülés jegyzőkönyve szerint Pontelly István így fogalmazott: „Régiségtárunk ismét örökké emlékezetes és kegyeletes tisztelet érdemlő tárgyakkal gazdagodott. E nagybecsű történeti ereklyéknek,

⁶⁰ Cäsar Wenzel Georg Messenhauser osztrák tiszt és író, aki 1848-ban a bécsi nemzetőrség parancsnoka volt. A morvaországi Prossnitzban született 1814-ben. Bécsben 1848. november 16-án agyonlőtték a megadás megtagadása miatt. Messenhauser: <http://www.kislexikon.hu/messenhauser.html> (letöltés dátuma: 2022. 10. 28)

⁶¹ Az iszlám vallásra. Mivel úgy vélte, hogy Törökország és Oroszország nemsokára háborúba keveredik egymással, 1849. szeptember 17-én áttért a mohamedán hitre, és belépett a török hadseregbe. Hermann Róbert (2001): Bem Apó. *Magyar Tudomány*, XLVI. évf., 3. sz. 290–296.

⁶² Pontelly István (1882): Tárca. *Történelmi és Régészeti Értesítő – A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, VIII. évf., 2. sz. 69–71.

t. i. Bem József tábornok fezenek és parókájának adományozója, nagyságos Pesty Frigyes, királyi tanácsos úr, a magyar tudományos akadémia rendes és társulatunk választmányi tagja, ki, mint sz. kir. Temesvár város szülöttje, s a magyar történetírás egyik első rangú csillaga, a következő becses sorok kíséretében küldötte be hozzánk nagylelkű ajándékát:

»A délmagyarországi múzeumnak örök emlékül átengedek következő két tárgyat:

1-ör. Bem József tábornok, az 1849-ki szabadsághős parókáját, melyet az viselt, midőn Bécsből Magyarországra menekült, valamint az erdélyi hadjáratokban egész addig, míg az izlámra áttért.

2-or. Bem tábornok fezt, melyet az Aleppóban viselt, midőn a francia consulnál utolsó látogatását tette. E tárgyakat sógoromtól, Fiala János 1849-ki honvédelezredestől kaptam, ki Bem utolsó hadsegéde volt Aleppóban, és aki ezen ereklyéket nekem Californiából, San Franciscóból beküldte.«⁶³

Bem parókájáról és fezeréről Berkeszi István múzeumi titkárnak 1908-ban még tudomása van, amikor számba veszi a múzeum műtárgyait. Sőt ő még egy sétatálcáról is tud: „Emléktárgyaink vannak: Haydntól (mellénygombok), Kölcseytől (sakktábla), gróf Batthyány Lajostól (rózsafüzér, melyet élete utolsó napjaiban használt), gróf Vécsey tábornoktól (evőszközök), Bem tábornoktól (paróka, fez és sétatálcza), Klapka Györgytől (eredeti egykorú, saját tulajdonában volt arcképe, tábori táskája és 63 levele), Kiss Ernőtől (tányér), Pöltenbergtől (ívópohár), Damjanichtól (bot és szivarszipka), Vukovics Sebőtől (sétatálcza) stb. Bárá Hiller János tábornoszernagy, temesmegyei birtokos és Napoleon-kori hadvezér utódai is múzeumunkban helyezték el ősüknek több ereklyetárgyát, mint diplomáit, díszkardját, tábori ládáját, távcsövét és ágyúkeresztjét.”⁶⁴

Visszatérve a Bem parókájáig vezető kitérőtől a hétköznapokba, meg kell említeni, hogy mire a magyar színházi évad a vége felé járt, kezdődött a báli szezon. A sort a regatta-bál nyitotta meg, majd következett a „vármegyei közönség” – vagyis a vármegyei tiszti kar, a vidéken élő, de ügyeit a megyeközpontban intéző kisebb birtokosok, a fiatal ügyvédek, tanárok, orvosok és a papi szemináriumi hallgatók – díszes multsága, amelyen a közeli kisvárosok, községek, falvak is szép számmal képviselték magukat. Ezt követte a zsidó nőegylet táncmultsága. Mindezen kívül volt még egy sor kisebb-nagyobb táncestély, amelyeknek csekélyebb

⁶³ Pontelly István (1882): i. m. 69–71. Egyébként 1881. december 22–25. között a történetről több országos lap is beszámolt. Köztük az *Ellenőr*, a *Magyar Polgár* és a *Hon*. Hozzátenném azt is, hogy bár Fiala János és Pesty Frigyes elég megbízható tanúk, a magyar szabadságharc alatti Bem-ábrázolásokon nyoma sincs a parókának.

⁶⁴ Berkeszi István (1908): A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Temesvárott. *Múzeumi és Könyvtári Ertesítő*, II. évf., 4. sz. 106–107.

volt a jelentőségük a felsoroltaknál, a korábban híres román bálók pedig elveszítették a fontosságukat és a nimbuszukat.⁶⁵

Nyári estéken kedvelt összejövetelek színhelye volt a belvárosi kaszinó előtti nagy tér is, ahol több százan beszéltek meg egymással napi gondjaikat, örömeiket egy-két pikoló, feketekávé, fagyalt vagy sütemény mellett.⁶⁶ Nagyban folyt ilyenkor az úgynevezett „finomembermegszólás”⁶⁷ is, amelynek a temesváriak, elsősorban a nők kiváló mesterei voltak.⁶⁸ Ugyanitt érlelődtek meg azok az apró afférok, amelyek a legtöbb esetben a közeli Vadászerdőben vagy az újságok lapjain folytatódtak, és szövődnek azok az apró intrikák, amelyek a város tárgyalótermeiben, a sétateretek félreesőbb helyein bontakoztak ki, fejeződtek be jól vagy rosszul. Az említetteken kívül volt még két kedvelt randevühely: a Scudier-liget és a városi park, de ezekre ebben a tanulmányban nem térek ki bővebben.

Népszerűek voltak a közmegegyezéses alapon alsóbbrendűnek számító szórakozóhelyek is, többek között az orfeumok. Ezen a téren a németek uralták a terepet, a magyarok még csak meg sem kísérelték felvenni velük a versenyt. Olyan, nagyobb városokból kimustrált társulatok gondoskodnak itt a „szellemi” élvezetekről, amelyeknél a bohózatot a pornográfiától csak egy vékony határvonal választotta el, de gyakran ezt sem tartották tiszteletben.⁶⁹ Ezeket az előadásokat az aranyifjúság és a tisztí kar kevésbé fegyelmezett része látogatta. Utóbbi főként német ajkúakból tevődött össze.

Figyelemre méltó javulás a nyolcvanas évek végén következett be ezen a téren, miután a színház alatti orfeum nem kapott engedélyt az előadásokra.⁷⁰ A drákói rendszabály eleinte nagy visszatetszést keltett az érintettek körében, de győzött a jobb ízlés és az operett. Tudván, hogy az ördögöt nem szentelt vízzel, hanem kisebb ördögösséggel lehet csak sakkban tartani, Krecsányi Ignác igazgató gondoskodott róla, hogy operett-társulata mindig a missziója magaslatán álljon.

⁶⁵ Lalescu, Traian (1927): Ce este și ce trebuie să fie Asociația Culturală din Banat. *Banat-ul*, an. II., nr. 4. 8.

⁶⁶ Preyer, Johann Nepomuk: i. m. 256–258.

⁶⁷ Pletykáلكodás.

⁶⁸ AT. Visszaemlékezéseim, 1878, fO, d18, 11.

⁶⁹ Sz. n.: Temesvár. *Pesti Napló*, 1893. június 11. 19

⁷⁰ AT. Restricțiuni, 1883, Fond Primăria municipiului Timișoara, d1. 8.

A Hentzi-emlékmű⁷¹ a Dísztéren⁷²

A várfalak szétszedése után új közösségi terekhez vezető új közlekedési útvonalak is megnyíltak. A színháztól délkeleti irányban létesült például az a sétány, amely a tűzérzési szertárhoz, a Hunyadi család egykori kastélyához vezetett. A rezidencia akkoriban még annyira jó állapotban volt, hogy a korabeli beszámolók szerint képes lett volna kiállni egy kisebb ostromot is.⁷³

A találgákra az erődtől néhány száz méterre kialakított Dísztér, más néven Jenő herceg tér adott lehetőséget, közepén az abszolutisztikus osztrák kormány által emelt térplasztikával, az 1849-es események emlékére állított szoborral, a temesvári Hentzi-emlékművel.⁷⁴ A plasztikához sajátos legenda fűződött, amely az ifjúság hazafias érzelmeiről tanúszkodott. Ormós Zsigmond feljegyzéseiből a következők derülnek ki.⁷⁵

Még jóval a kiegyezés előtt a város lakossága nem nézte jó szemmel a kompozíciót, amely a szabadságharc leverését ábrázolta, nehezen félreértelmezhető allegóriákat használva. Rajta démonok és angyalok viskodtak, küzdöttek egymás ellen. Az osztrák vezetés természetesnek vette, hogy a démonok honvédegyenruhát, az angyalok osztrák katonai kosztümöt viselnek, és ráteszik a lábukat a magyarokat megjelenítő démonok nyakára.

Temesvár lakosságának még ennyire sem volt ínyére az önkényuralmi jelkép, de nem tehetett ellene semmit. Bár többször megkérték a hadtestparancsnokot, távolítsa el a viszályra emlékeztető szobrot, ő nem hajlott a kérésre, jöllehet a tiltakozók azzal az ajánlattal is előálltak, hogy saját költségükön elkészíttetnek egy szebb, nemesebb emlékművet, amely a török háborúk idejéből örökít meg egy momentumot, dicsőítve a hadsereget.

Bekövetkezett azonban egy váratlan fordulat, amelyből urbánus legenda született. Amikor egy péntek reggel a városi hajdúk őrmestere végigsétált a téren, észrevette, hogy az egyik angyal hiányzik az oszlopról. A különös eset azonnal jelentette feljebbvalójának, a városkapitánynak,

⁷¹ A magyarok Rukavina-emlékműnek is nevezik. Georg Rukavina von Widovgrad báró a temesvári várat védő császári csapatok parancsnoka volt, császári és királyi tábor-szernagy, aki az ostrom alatt lebetegedett és meghalt. A németek számára a temesvári Hentzi-emlékmű a Hűség szobra (Denkmal der Treue), a románok a Győzelem oszlopának is nevezik. Lásd: Manhercz Orsolya (2015): 1848–1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során. *Történelmi Szemle*, LVII. évf., 4. sz. 655.

⁷² Németül Paradeplatz.

⁷³ Pintilie, Ileana (1998): Urbanism și arhitectură la început de veac în Banat. *Analele Banatului*, Serie Noua, vol. III. 67.

⁷⁴ A 19. század végi és a 20. század eleji képeslapokon még látható a Paradeplatzon álló „szégyenoszlop”.

⁷⁵ AT. A Hentzi-legendá, 1881, fO, d22, 1–12.

aki szemügyre vette a szobrot, majd gúnyosan kijelentette, hogy a dolog nem tartozik rá, mert nem polgári szökevényekről, hanem katonai de-zertőről van szó. Tehát az ügyben a térparancsnokságnak kell eljárnia. A térparancsnokság, teljesítve kötelességét, máris kiküldött a helyszínre egy bizottságot, amely jegyzőkönyvezte az esetet. A következő éjjel azonban újabb két angyal „repült el” a kompozícióról azok közül, akik a lábukat a magyar honvédek nyakán pihentethették. Majd a többi is köddé vált.

A legenda szerint a hadtestparancsnok ekkor teljesen kitért a béketűréséből: levelet írt a polgármesternek, amelyben felelőssé tette az angyalok eltűnéséért. Erre a polgármester maga is megnyomta a tollat, felszólítva a hadtestparancsnokot, kommandírozzon a katonáinak, ne neki. Jóval később a fiától tudta meg, hogy az eltűntek a saját háza padlásán rejtőz-ködnék, és hogy a csínyt a gimnáziumi ifjúság követte el.

A történet valóságalapját Berkeszi István⁷⁶ helytörténész így írta le: „A szobor alapja várbástyát ábrázol, melyből gót torony emelkedik ki. A torony négy oldalán a négy allegorikus alak a becsületet, engedelmességet, éberséget és önfeláldozást jelképezi. A mennyezet alatt emelkedik a szobor főalakja, egy ifjú nő, kezében a vár megőrzött kulcsaival, jelképezve a hűséget. A szobor talapzatán még nem is olyan régen megvoltak azok az állati szörnyalakok is, melyek vigyorogva és fogukat csikorgatva felfelé pillantanak. E szörnyalakok a Temesvárt ostromló magyarságot jelképezték. [...] Már felállításának első éveiben – a szörnyalakok miatt – oly nagy volt ellene a város lakosságának indignációja, hogy épen maradását csak éjjeli katonai őrség felállítása által lehetett biztosítani.”⁷⁷

A politikai üzenetet hordozó térplasztikát az akkori polgármester, Johann Nepomuk Preyer⁷⁸ sem fogadta kitörő örömmel, hiszen 1848 márciusában mint a város első számú, nem mellesleg német ajkú vezetője a szabadságharc pártján állott, nemcsak a szavak színjén, hanem a tettek mezején is. Temesvár lakossága március 18-án értesült a bécsi és a pesti forradalmi eseményekről. Még aznap ünnepélyes népgyűlést tartottak a régi városháza előtti téren, ahol négy szabadtéri oltárt állítottak fel. Római katolikusok, görögkeletiek, protestánsok és izraeliták mutattak be itt hálaadó istentiszteletet.⁷⁹

⁷⁶ Berkeszi István (eredeti neve: Polák István; Berkesz, 1853 – Temesvár, 1922) tanár, történész, múzeumigazgató, 1892-től a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat titkára. Berkeszi István: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00523/01652.htm> (letöltés dátuma: 2022. 10. 28.).

⁷⁷ Berkeszi István: i. m. 72–73.

⁷⁸ Johann Nepomuk Preyer (Lugos, 1805 – Kirchberg, 1888) író, jogász, Temesvár első monográfusa, polgármestere 1844–1858 között. A modern város megalapítójának nevezi a szakirodalom. Basch Ferenc Antal (1927): *Preyer Nepomuk János, egy elfelejtett bánáti német író*. (Német philológiai dolgozatok, 34.) Budapest. 5.

⁷⁹ Preyer, Johann Nepomuk (1995): *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár – Monografia oraşului liber crăiesc*. Amarcord, Timișoara. 215.

Az osztrák katonai emlékmű alapkövét maga Ferenc József császár tette le 1852. június 15-én ezüst kőműveskalapáccsal és vakolókanállal.⁸⁰ Ekkor került a földre egy írásos dokumentum, tizenöt érme és néhány vasgyűrű.⁸¹ Este ünnepélyes fogadást tartottak, amelyre huszonhét olyan katonatisztet is meghívtak, akik 1849-ben a temesvári várat védték.⁸² Az emlékművet 1859. január 18-án avatták fel, de az eseményen nem jelent meg a bécsi udvar képviselője.⁸³

Mivel temesvári magyar nyelvű lap akkor még nem létezett, kevés objektív korabeli forrás áll a történész rendelkezésére. A későbbi újságok viszont többször beszámolnak a szobor elleni támadásokról, köztük a városi közlöny. A *Temesi Lapok* 1874. június 25-én arról tudósít, hogy előző éjjel megcsonkították, majd erőszakkal eltávolították a Paradeplatzon lévő székelyszobor „rühes kutyáit”, amit már azelőtt is több alkalommal leöntöttek kátránnyal.⁸⁴

A német források általában a magyartól eltérő vagy azzal ellentétes álláspontot tükröznek. Adolf Steinberg annak a véleménynek adott hangot,⁸⁵ miszerint a Dísztéren álló szobor is nehezen viseli a szomszéd urak – mármint a magyarok – pöffeszkedéseit. Úgy vélte, a plasztika keletkezéstörténete hasonló a budai Hentzi-emlékműéhez, eltávolítását a lakosság egy része úgyszintén évek óta kívánatosnak tartja. De van megoldás. Hiszen amennyiben a szenvedélyes megnyilvánulásokra nem válaszolnak, idővel le fognak nyugodni a kedélyek, és a szobor-ügy megoldódik.

A Jenő herceg téri plasztika eltávolítása évekkel később került napirendre a város döntéshozó testületében, dr. Hajdu Frigyes indítványára. Erről a *Városi Közölny* 1906. december 15-i száma tájékoztat.⁸⁶ Számunkra azért fontos, mert itt kapunk hiteles leírást a szoborról, felállítás körülményeiről, és ugyanitt tisztázódik, mennyire helytálló a tanulmányomban ismertetett városi legenda.

„A szobor létesítését Ő Felsége 1850. évi augusztus hó 9-én, a temesvári vár hősies védelmezésének és felmentésének emlékezetére rendelte el és az, ugyancsak Ő Felségének utasításához képest, oly módon készült, hogy a várat ábrázoló talapzaton egy négy tornyú bástya emelkedik, mely fölött, négy oszlopon nyugvó mennyezet alatt, a hűséget jelképe-

⁸⁰ Sz. n. (1906): Jenőherceg-téren levő szobor eltávolítása. *Városi Közölny*, IX. évf., 12. sz. 387–390.

⁸¹ Bodó Barna közli forrásmegjelölés nélkül. Bodó Barna (2013): A temesvári osztrák katonai emlékmű. *Temesvári Heti Új Szó*, 2013. augusztus 9. 14–15.

⁸² Uo. 14–15.

⁸³ Jenőherceg-téren levő szobor eltávolítása (1906). 387–390.

⁸⁴ Szintén Bodó Barna publikálja, Miklószik Ilona muzeológus szóbeli közlésére hivatkozva. Bodó Barna: i. m. 14–15.

⁸⁵ Adolf Steinberg: c. n. *Temeswarer Zeitung*, 1874. június 28., o. n.

⁸⁶ 449. közgy. 31.050. tan. szám. *Városi Közölny*, Temesvár, IX. évf., 12. sz. 387–389.

ző női főalak, továbbá a becsület, engedelmesség, éberség és önfeláldozás jelképes férfi alakjai láthatók. A szobrász ugyan a legfelsőbb rendelkezésen túlterjeszkedve, a fent elősorolt jelképes alakokon kívül a szobor talapzatára phantasztikus állati szörnyalakokat is illesztett, melyek az egykorú félhivatalos jellegű ismertetés szerint a helyőrségen erőt nem nyert bűnöket voltak jelképezendők, minthogy azonban lábra kapott az a vélemény, mintha ezen alakok a várat hasztalanul ostromló honvédek jelképezésére szolgálnának, ezek az alakok a katonai hatósággal folytatott bizalmas tárgyalások után, az 1885-ik évben, a szobor helyreállítása közben a talapzatról levétettek.⁸⁷

A közlöny beszámolójából az is kiderül, hogy az emlékszobor alapkövét Őfelsége 1852. június 15-én személyesen tette le, egy emlékokmánynyal együtt, amelyben a következő gondolatokat fogalmazták meg:

„Hadseregem dicsteljes tettei fölötti hálás elismerésemnek újabb bizonyítékát adandó, elrendeltem, hogy Temesvár várának 107 napos hősiességének és az 1849. évi augusztus hó 9-iki emlékezetre méltó csata által eszközölt felszabadulása emlékezetére, ezen városban maradandó emlékmű állíttassék fel. Jelenlétem igen örvendetes alkalmat ad nekem, hogy az emlékmű alapkövét ma elhelyezhessem.”⁸⁸

A tizennyolc méter magas, gótikus stílusú homokkő szobrot 1853. január 17-én leplezték le ünnepélyesen, ám erre vonatkozóan a városi levéltárban semmilyen irat nem került be, csupán a városi tanács jegyzőkönyvében, az 1853. évi 68. szám alatt található az a bejegyzés, amely arról tudósít, hogy a katonai parancsnok a városi képviselő-testületet meghívta az ünnepségre.⁸⁹

A városvezetőség lapja az emlékmű jelentőségét a temesvári vár védelmével hozta összefüggésbe, azt hangoztatva, hogy ez a császári haderő egyik legnehezebb feladatai közé tartozott, hiszen a 107 napos ostrom alatt a honvédek rommá lőtték a települést. A támadás vége felé élelemhiány, kolera- és tífuszjárvány kezdte pusztítani a várőrséget, így a felére apadt védelmi sereg csak emberpróbáló elszántsággal tarthatta a várat, mígnem az utolsó órában, 1849. augusztus 9-én a császáriak felszabadították. Az emlékokmányt idéző újság szerint ez a döntő ütközet váltotta ki a magyar szabadságharc végzetes katasztrófáját. A hatósági magyarázat tehát ez: az emlékművet a vár védelmében – magyar részről is elismert – hősiességet tanúsított császári katonák dicsőségére emelték.

„Nem lehet tagadni, mindnyájan érezzük, hogy e kérdés fölött is, mint évszázados nemzeti küzdelmeink annyi viszontagságos eseményei fölött is, a nemzeti és dynastikus érzelem közt még mindig teljesen ki nem

⁸⁷ Uo. 387.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo. 388.

egyenlített végzetes ellentét szelleme lebeg. A helyzet súlyos voltát, a kérdés megoldásának nehézségeit még fokozza az a körülmény, hogy érzelmeink szembeállítanak bennünket magának Ő Felségének alkotásával, az ő saját tényével, Ő Felségével, a ki fátyolt vetve a múltra, a nemzet kegyeletes érzelmeinek a maga részéről már annyi áldozatot hozott és úgy a nemzettel kötött kiegyezés létesítésével, mint az alkotmány tiszteletére irányuló lelkiismeretes gondoskodásával már annyiszor jelét adta a magyar nemzet boldogulását célzó fejedelmi szándéklatainak. [...] Ezek folytán véleményünk oda irányul, hogy bár az emlékszobornak jelenlegi helyéről való eltávolítását kívánatosnak tartjuk, azonban tekintettel arra, hogy az előadottakból és a szobor létesítésének történetéből vonható következtetések szerint a kivitel a város közönségének egyoldalú elhatározásától nem függ, a kivitelre vonatkozó tárgyalások megindítását, a megoldásra váró nagy országos feladatok zavartalan megvalósítása érdekében, időszerűnek nem tartjuk.”⁹⁰

Geml József⁹¹ városi főjegyző fentebb olvasható válaszában lényege az volt, hogy bár a javaslat indokolt, a plasztika eltávolításához a király beleegyezésére van szükség ahhoz, hogy elkerüljék a város által nem kívánt nyílt konfliktust az uralkodóval. A törvényhatósági tanács a döntést későbbre halasztotta, a hírhedtté vált szégyenszobor, a Hentzi-emlékmű pedig még hosszú ideig a régi helyén maradt, a városközpontban, igaz, a pokol fiaiként ábrázolt magyar katonák nélkül. A mellékfigurákat Török János⁹² polgármester határozott utasítására 1885-ben vették le az alapzatról.⁹³ Noha már 1917-ben mozgalom indult a szobor eltávolítására, hogy a téren a törökverő Hunyadi Jánosnak vagy a magyar honvédnek állítsanak emléket,⁹⁴ a térplasztika nem adta meg magát...

Konklúzió

A toronyszerű építmény csúcsíves fülkéjéből 1918 őszén, a forradalom hónapjaiban döntötték le a tüntetők az Ausztriát szimbolizáló nőalak fe-

⁹⁰ Uo. 389.

⁹¹ Geml József (Temesrékas, 1858 – Temesvár, 1929) emlékiró, helytörténész, Temesvár polgármestere 1914–1919 között, a *Városi Közlöny* szerkesztője. Lásd: Sz. n. (1991): Geml József. In: Balogh Edgár (főszerk.): *Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*. II. köt. G–Ke. Kriterion, Bukarest, o. n.

⁹² Török János 1876–1885 között volt Temesvár polgármestere. Lásd: Kovács Dénes: Török János. *Vasárnapi Újság*, 1892. szeptember 11. 633.

⁹³ Sz. n.: Mi kerüljön a temesvári Jenő herceg-téri emlékmű helyére? *Pesti Hírlap*, 1932. június 28. 12.; a szobor átköltöztetését illetően lásd: Sz. n.: Temesváron ismét köztérre kerül a „szégyenszobor”. *Magyar Szó*, 2013. július 30. 3.; a mellékalakok eltávolításáról: Szekernyés János: Áldott legyen emlékü. *Heti Új Szó*, 2013. január–március, 15. 20.

⁹⁴ Tábori Kornél: A temesvári szégyenszobor – Mozgalom egy régi emlékmű ellen. *Pesti Napló*, 1917. július 28. 10.

jét.⁹⁵ Jelenlegi helyére, a Hősök temetőjébe a harmincas években vitte „ki” a román városvezetés,⁹⁶ mivel itt nyugodtak a Temesvár 1849-es védelmében elesett osztrák katonák földi maradványai, amelyeket a vársáncokban kialakított sírjaikból gyűjtöttek össze a település rendezésekor.⁹⁷ Az emlékhely nincs már meg, felparcellázták, a Hentzi-emlékmű viszont angyalok és hősök nélkül magasodik ki a 20. és a 21. századi egyensírok közül, kifosztott, megcsönkített múltról tanúskodva. A magyar jelenlét megerősödött ugyan időnként Temesváron, így az 1930-as és az 1970-es években,⁹⁸ amikor nagyszámú munkaerőt hoztak a városba a Székelyföldről is, ám a kommunista diktatúra 1989-es bukása óta a közösség folyamatosan apad. A törökök kivonulása után a Bánságba vezényelt osztrák adminisztráció tehát megtette hatását.

⁹⁵ Szekernyés János (2013): 20. A fejetlen torzó a megyei múzeumba került.

⁹⁶ Bár az egymást idéző tanulmányok szerint az emlékművet 1936-ban vitték ki a Lippai úti temetőbe, Szekernyés János helytörténész említett cikkeiben azt írja, hogy 1932-ben, jóllehet bizonyos források szerint ebben az évben, 1932-ben már nem állt a téren. Lásd: Mi kerüljön a temesvári Jenő herceg-téri emlékmű helyére? (1932): 12.

⁹⁷ Temesváron ismét köztérre kerül a „szégyenszobor” (2013). 3.

⁹⁸ Míg 1930-ban 31 773 magyar élt a 102 390 fős városban, 1977-ben 36 724 a közel kétszázhetvenezres településen. Ezt követően látványos csökkent a magyar nemzetiségű lakosság száma, az összlakosságé pedig nőtt, így az arányok is megváltoztak a magyarok kárára. Lásd: Varga E. Árpád (2007): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája – Népszámlálási adatok 1850–2002 között. Anyanyelv / Nemzetiség, Temes. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (letöltés dátuma: 2022. 10. 28.).